

ERŐS VILMOS

Egy „polgári” történész viszontagságai az 1950-es, 1960-as években*

Szabó István a 20. századi magyar agrártörténet-írás egyik legjelentősebb képviselője volt.¹ Életműve három fő területre terjed ki: a Debrecen történetére vonatkozó kutatások, a népiségtörténeti tanulmányok, valamint (és talán legfőképp) a magyar parasztság történetével kapcsolatos munkák.² Az alábbi írás az ellene folyó, főként az 1940-es és 1950-es években zajló támadásokat elemzi, amelyek lehetőséget adnak életművének ebből a szempontból történő mélyebb megértésére/elemzésére is.

Jelen sorok szerzőjének előzetes megjegyzése az alábbi tanulmányhoz, hogy jöllehet az írás apropóját különböző konferenciákon tartott előadások adják (amelyek során a konferenciák több-kevésbé eleve tematizálták a referátumokat), az itt következő fejtegetéseknek némileg általánosabb üzenetük is lehet. Például az, hogy kifejezetten az agrár- és társadalom-, illetve gazdaságtörténetben milyen elvi alapokon nyugodott a régi, úgynevezett „polgári” történészek állandó zaklatása az 1948–1949-es „gleichschaltolás”-t követően a magyar történettudományban. Az

* A tanulmány alapja két előadás erről a kérdésről. Angol nyelven az „*Academic Freedom in Historical Perspective*”. *The Anniversary Conference of European Review of History/Revue d'Histoire Européenne* című konferencián (CEU, Budapest, 2018. november 8–10.). Magyarul: II. Nemzetközi Historiográfiai Konferencia, Debrecen. Debreceni Egyetem, BTK, Történelmi Intézet. 2019. október 17.

¹ BALOGH István: Adalékok egy korszak történetírásához. *Debreceni Szemle*, 1993/1. 119–134.

² FÜR Lajos: Bevezető. Szabó István-pályakép. In: SZABÓ István: *Jobbágyok-parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 7–30.

alábbiakból ugyanis kitűnik, hogy az ekkor már főként agrártörténész Szabó István állandó támadásoknak volt kitéve, jószerével még az 1960-as években is. Ezek ráadásul bizonyos esetekben az ilyen-olyan mérvű zaklatásokon túlmenve azzal fenyegettek, hogy derékba törik akár a személyes egzisztenciát, a tudományos karriert is, hiszen – bár Szabó Istvánt közvetlen atrocitás lényegében nem érte – munkatársai közül ketten is (Módy György és Borosy András) súlyos börtönbüntetést szenvedtek el Recskén az 1950-es években, nem utolsósorban éppen a Szabó Istvánnal történő együttműködés miatt.

De a szembesülés Szabó István nézeteivel, illetve az ellene irányuló támadásokkal egy másik szempontból is releváns lehet: amint a következőkből kitűnik, jelen sorok szerzője a támadások elvi háttereként Szabó nézeteinek „harmadik utas” jellegét jelöli meg, ami a népi ideológiának volt alapvető koncepciója. Ez a „harmadik út” azonban az 1945 előtti, Mályusz Elemér által megalapozott népiségtörténetben,³ aminek egyik elvi bázisa szintén az úgynevezett „népi nemzet” volt, szinte egyáltalán nem tapintható ki, mindez tehát 1945 és 1948 után került fokozatosan Szabó nézeteinek előterébe. A Szabó István elleni támadásoknak tehát ilyen értelemben is jelentős, sőt talán alapvető hatásuk volt, s mindenképpen felerősítették, „kiélesítették” a Szabó nézeteiben talán már 1945 előtt is lappangó gondolatokat, amelyek – jelen sorok szerzőjének értelmezése szerint – életműve 1948 utáni részének „vezérmotívumai”.

Támadások Szabó István ellen az 1940-es és 1950-es években

A Szabó István ellen intézett akadémiai támadások már 1945–1946-ban megkezdődtek. A háború befejezését követő egyetemi igazolások során (Szabó 1943-tól a Debreceni Egyetem professzora volt⁴) – állítólag egy kommunista egyetemista feljelentése

³ Lásd ehhez ERŐS Vilmos: Utak a népiségtörténethez: Mályusz Elemér és Szabó István. *Századok*, 2013/1. 33–62.

⁴ Lásd RÁCZ István (szerk.): *Szabó István Emlékkönyv*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

miatt – Szabó háború alatti tevékenységét nem kívánták igazolni, s B-listára szerették volna tenni.⁵

A Szabó István elleni támadások azonban igazából 1948-ban indultak.⁶ A támadások apropója Szabó Istvánnak a centenáriumi évre megjelent két munkája volt: az egyik egy általa szerkesztett kötet, amelynek címe *A szabadságharc fővárosa, Debrecen*,⁷ s amely a forradalom és szabadságharc debreceni eseményeit dolgozza fel igen részletesen (munkatársak: Balogh István, Juhász Géza, Hankiss János, Csobán Endre, Módy György, Tóth Endre, Varga Zoltán, Borossy András, Kónya József⁸). A kötettel szemben a *Társadalmi Szemle*, a *Valóság*, részben a *Századok* és egyéb helyi lapok hasábjain jelent meg heves kritika Balázs Vera és Tibor, Csabai Tibor és mások tollából.⁹ A kötet ellen számos kifogás fogalmazódott meg: túlságosan „pozitivistá” (Csabai

⁵ Lásd Bay Zoltán levele Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. In: RÁCZ István (szerk.): I. m. 21–22. (A levél Budapest, 1946. július 22-i keltezésű.) Bay Zoltán világhírű fizikus Szabó István sógora volt.

⁶ Az 1945 utáni magyar történetírásról lásd ERŐS Vilmos: *Modern historiográfia. (Az újkori történetírás egy története)*. Ráció Kiadó, Budapest, 2015. 377–408.

⁷ OROSZ István: Egy centenáriumi kötet kálváriája. In: SZABÓ István (szerk.): *A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1849. január–május*. (Reprint kiadás.) Multiplex Média, Debrecen, 1998. 597–609. – 1848 centenáriuma egyébként a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) emlékezetpolitikájában alapvető szerepet játszott, de például az úgynevezett polgári történészekkel szemben mindezt egy optimista szemlélet jellemezte, azaz 1848–1849-et, a bukás ellenére, egyfajta sikertörténétként s a magyar „nép” szabadságvágyának kifejezéséként tekintette. Ehhez képest bírálták Szabó István mellett Eckhart Ferencet is, aki centenáriumi kötetében – a bírálók szerint – inkább pesszimistán értékelte, s majdhogynem eleve kudarcra ítélt vállalkozásként interpretálta a forradalmat és szabadságharcot (némileg Szekfű Gyulához hasonlóan). Lásd minderről részletesebben GERŐ András: *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1998. Eckharthoz: TÖRŐ László Dávid: *„A szellemi történet is csak az adatokból indulhat ki.” Eckhart Ferenc történészi munkásságának főbb problémái*. Ráció Kiadó, Budapest, 2020. 189–191.; illetve ECKHART Ferenc: *1848, a szabadság éve*. Káldor Kiadó, Budapest, 1948.

⁸ OROSZ István: Egy centenáriumi kötet... I. m.

⁹ BALÁZS Vera–BALÁZS Tibor: Az 1848-as békepárt és mai ideológusai. *Társadalmi Szemle*, 1948/12. 823–832.; CSABAI Tibor: Haladó tudományt az egyetemen is. *Tiszántúli Néplap*, 1948. október 10.; RADÓ István: Balogh István főispán demokráciaellenes tanulmánya, a szabadságharc igaz története. *Tiszántúli Néplap*, 1948. március 28. 5.

Tibor¹⁰), azaz sok adatot felhalmoz, de nem képviseli a dolgozó nép igazi érdekeit (nem „pártos”), s nem mutatja be a szabadságharc legradikálisabb irányzatának, a baloldali jakobinusoknak (Madarász József, Táncsics Mihály) a tevékenységét, illetve arról alkalmanként túlságosan is ironikusan beszél.¹¹ Ezzel szemben apologetikus (tehát nem eléggé kritikus) az úgynevezett „békepárt” (Kemény Zsigmond, Jókai Mór) „hazaáruló” törekvéseivel szemben. Ezenfelül a kötetet egyfajta civis apológiával is vádolták, miszerint Debrecen szerepét eltúlozza, pedig a forradalom igazi motorja és megtestesítője Pest, a pesti utcák „népe” volt.¹²

Mindezzel párhuzamosan zajlott egy másik támadás Szabó szintén 1948-ban megjelent kötete ellen,¹³ amely főként a *Századok* hasábjain folyt le, és amelynek során Spira György és Hanák Péter, valamint S. Sándor Pál voltak a protagonisták.¹⁴ Szabó ebben a *Tanulmányok a parasztság történetéből Magyarországon* címmel kiadott kötetében korábbi, a magyar parasztság szinte teljes történetére (középkor, kora újkor, újkor) kiterjedő írásait adta közre. A támadás itt is különösen az 1848–1849-cel összefüggő értékelésre irányult.¹⁵ Szabó itt azt fejtette ki, hogy mindent mérlegre téve az 1848–1849-es forradalom jobbágyszabadságra vonatkozó törvényei összes ellentmondásukkal együtt – főként azzal, hogy a majorsági jobbágyság felszabadí-

¹⁰ Hozzá lásd CSABAI Tibor: *Kossuth Lajos és az irodalom*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1961.

¹¹ Később lásd minderre, korábbi nézeteit lényegében fenntartva: SPIRA György: *A pestiek Petőfi és Haynau között*. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 1998.

¹² Lásd ERŐS Vilmos: Populizmus és emlékezetpolitika egy 1948-as centenáriumi kötet kapcsán. In: B. KÁDÁR Zsuzsanna (szerk.): *Populizmus és emlékezetpolitika...* Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 2020. 75–88.

¹³ Uo. Itt megjegyezhető, hogy a könyvszakmát még nem államosították teljes mértékben ebben az időben, s Szabó munkái is alapvetően a nem feltétlenül a marxista ideológiához kötődő kiadóknál jelentek meg. A könyvkiadás ekkori viszonyairól lásd VARGA Sándor: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945–1947*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. Különösen „A könyvszakma államosítása. (1948. március 25.–1952. április 17.)” című alfejezet: 101–217.

¹⁴ BALÁZS Tibor–BALÁZS Tiborné–HANÁK Péter–S. SÁNDOR Pál–SPIRA György: 1848 centenáriumának történeti irodalma. *Századok*, 1948/1–4. 336–348.

¹⁵ SZABÓ István: A jobbágyszabadság problémái 1848/49-ben. In: Uő: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Teleki Pál Tudományos Intézet, Budapest, 1948. 311–396.

tásáról nem rendelkeztek, csak az úrbéres viszonyok eltörlését mondták ki – Kelet-Európában a leghaladóbb módon kívánták megoldani a jobbágyszabadság problémáját.¹⁶

A támadók szerint Szabó mindezzel a földbirtokosok és a nemesség érdekeit védte. Szerintük ugyanis a leginkább radikális megoldás a „földosztás” lett volna, amely tulajdonhoz juttatta volna az ekképpen hiába felszabadítottakat. Ez a radikális baloldal, legfőképpen Táncsics álláspontja volt.¹⁷ Szabó későbbi tanulmányaiban¹⁸ Kossuthnak a kérdéskörre vonatkozó nézeteit elemezve azt fejtja ki: Kossuth álláspontja volt helyes, amely az „érdekegyesítés” jegyében nem a földosztásra (ezzel elidegenítette volna a nemességet a szabadságharc ügyétől) törekedett, hanem a liberális elveknek megfelelő „szabad” földtulajdon megteremtésére.¹⁹

Az 1948–1849-es támadások részleteihez még hozzátartozik, hogy 1949-ben a Magyar Történelmi Társulat ülést szervezett Debrecenben,²⁰ ahol Szabót önkritikára, nézetei visszavonására szerették volna rábírní. Az ülésen Szabó István is előadást tartott a szabadságharc bukásának katonai okairól.²¹ Ebben a legkülönbözőbb tényezőket taglalta – így az ország elmaradott iparát, gyarmati helyzetét, a külpolitikai viszonyokat és a szervezetlenséget –, de a nemesség árulásáról nem beszélt, pedig az uralkodó pozícióban lévő narratíva ezt kívánta volna meg.²²

¹⁶ SZABAD György: Szabó István a felszabaduló jobbágyság földtulajdonlái igényéről. In: RÁCZ István (szerk.): I. m. 302–309.

¹⁷ Lásd erről részletesen ERŐS Vilmos: Szabó István és 1848/49. *Valóság*, 2003/7. 94–108.

¹⁸ SZABÓ István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésben 1848/49-ben. *Acta Universitatis Debreceniensis*, KLTE, Debrecen, 1959. 29–46.

¹⁹ SZABAD György: Szabó István a felszabaduló jobbágyság... I. m.

²⁰ Lásd erről ERŐS Vilmos: A helytörténettől a népiségtörténetig... és tovább (Szabó István Debrecennel és az Alfölddel kapcsolatos tanulmányai). *Valóság*, 2017/2. 19–52.

²¹ Lásd *A harmadik út felé (Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban)*. Válogatta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette ERŐS Vilmos. (Kisebbségkutatás Könyvek) Lucidus Kiadó, Budapest, 2006. 274–278.

²² A kérdéskörhöz tartozik, hogy Szabó István az eseményen egy előadást is kívánt tartani a tudományos magatartásáról, amely végül nem hangzott el. Az előadás a történetírói hitvallásnak egyfajta gyöngyszeme, amelyben Szabó kifejti többek között, hogy mindig is a *nép* történetével kívánt foglalkozni (maga is onnan származott), ez a *nép* fogalom azonban gyökeresen különbözött a fenn-

A Szabó István ellen intézett támadások mindezzel nem szűntek meg, sőt egyesek szerint a kizárólagosságra, a magyar történetírás „gleichschaltolására” törekvő marxista-sztálinista történettudomány²³ egyenesen őt tekintette legfontosabb ellenfelének.²⁴

A támadások egyik fontos következménye volt, hogy az 1950-es években kivették a kezéből az úgynevezett Paraszt-Fontes köteteknek szerkesztését,²⁵ amelyek tervét pedig ő maga állította össze, még közvetlenül a háború után, 1946-ban. A kötetek végül H. Balázs Éva (*Jobbágylevelek*), Varga Endre (*Űriszéki iratok*), illetve Maksay Ferenc (*Urbáriumok*) szerkesztésében láttak napvilágot.²⁶ Szabó ellen a legfőbb vád az volt, hogy ezekben a forráskiadványokban túlságosan patriarchálisnak mutatja be földesúr és jobbágy viszonyát, azaz nem hangsúlyozza eléggé a köztük folyó, kibékíthetetlen ellentétet és osztályharcot.²⁷

1954-ben Szabó István folyóiratvitába keveredett Székely Györggyel,²⁸ aki az 1950-es évek elején közzétett munkáiban²⁹

álló hatalom népfogalmától, amely az ő fogalmi rendszerében inkább a plebsnek felelt meg. Lásd minderről részletesen ERŐS Vilmos: Populizmus és emlékezet-politika egy 1948-as centenáriumi kötet kapcsán. I. m. Továbbá: *A harmadik út felé*. I. m. 278–281.

²³ ROMSICS Ignác: Szovjetizált múltkutató. A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945–1949 [Részletek]. *Rubicon*, 2011/5. 68–82.; Árpád von KLIMÓ: La stalinizzazione della Storia. (I tentativi di creare una storia ungherese nazionale 1948–56). *Le Carte e la Storia*, 1999/2. 24–35.

²⁴ BALOGH István: Alkotás és tudományszervezés a politika szorításában. In: RÁCZ István (szerk.): I. m. 37–52.

²⁵ Lásd *A harmadik út felé*. I. m. 203–207., 342–347.

²⁶ ERŐS Vilmos: Plebs és populus között. (Szabó István kora újkorra vonatkozó parasztságtörténeti tanulmányai.) 1–2. rész. *Valóság*, 2018/3. 32–58.; *Valóság*, 2018/4. 54–84.

²⁷ SÁNDOR Pál: A magyar agrártörténeti irodalom kritikája. *Századok*, 1954/2–3. 373–419. Sándor véleményét nagyjából egyetértően idézi ROMSICS Ignác: *Clio bűvöletében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 318. Utóbbihoz lásd ERŐS Vilmos: Bűvölet nélkül – félúton. (Elmélkedések Romsics Ignác könyvéről.) *Valóság*, 2013/5. 80–92.

²⁸ SZABÓ István: Az 1351. évi jobbágytörvények. *Századok*, 1954/4. 497–527.

²⁹ SZÉKELY György: A jobbágyság földesúri terheinek növelése és az erőszak-apparátus további kiépítése. In: Uő (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1953. 276–319.; SZÉKELY György: A jobbágyköltözés mint a paraszti harc egyik jellemző formája. In: Uő (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez...* I. m. 192–212.

sorra bírálta, sőt egyenesen pellengérre állította a „polgári” törtenészeket, legfőképpen Szabót, mert elhallgatták a parasztság osztályharcát és szörnyű helyzetét. A vita az 1351. évi törvények értelmezéséről folyt,³⁰ s ebben Szabó – 1938-as írására is utalva, illetve annak fő konklúzióit megismételve – leszögezi: nem a szabad költözésről szólnak a törvények, hanem a földesúri bírói joghatóságról, illetve nem a kilenced fizetésének, hanem a beszedésének a kötelezettségét mondják ki.³¹

A leghevesebb támadást Szabó ellen Sándor Pál intézte 1954-ben,³² aki a Domanovszky Sándor-féle művelődéstörténeti iskolával is le kívánt számolni.³³ Itt is felvetődött, hogy az iskola nagybirtoktörténeti tanulmányaiban túlságosan is patriarchálisnak állítja be a földesúr és jobbágy viszonyát.³⁴ Szabó ellen pedig az 1948-ban már kifejtett invektíva köszön vissza: 1848–1849-re vonatkozóan nem tekinti aktuálisnak a földosztást, tehát tulajdonképpen nem is kapcsolható a népi mozgalomhoz, sőt egyenesen a „Horthy-fasizmus” „népi egység”-et hirdető ideológiájának egyfajta szócsové.³⁵

Utóbbi részleteihez tartozik Szabó István indignált hangvételű levele a Magyar Történelmi Társulathoz, amelyben a cikkekre hivatkozva le kíván mondani társulati tisztségeiről, például a kelet-magyarországi helytörténeti bizottság vezetéséről, valamint

³⁰ Lásd Mályusz Elemér lektori véleménye Szabó István tanulmányáról. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (MTA KIK Kt.), Ms 5440/43. 1954. szept. 14.; valamint *A harmadik út felé*. I. m. 309–310.

³¹ SZABÓ István: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. *Századok*, 1938/1. 10–59.

³² SÁNDOR Pál: A magyar agrártörténeti irodalom kritikája. *Századok*, 1954/2–3. 373–419.

³³ Domanovszkyhoz újabban lásd ERŐS Vilmos: Menekülés a hallgatásba... és a szellemtörténetbe. (Domanovszky Sándor történeti-politikai nézetei az 1930/1940-es évek fordulóján.) *Aetas*, 2016/4. 78–98. Itt a vele összefüggő irodalmat is áttekintem.

³⁴ Lásd erről újabban ERŐS Vilmos: Szabó István a magyar történeti irodalomban. *Századok*, 2020/3. 621–644.

³⁵ Uo. 621–623.

a Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE)³⁶ rektorához intézett levele is.³⁷

Szintén az 1950-es évekből meg lehet említeni az 1952-es, részben már érintett Kossuth-tanulmánnyal kapcsolatos ügyét.³⁸ Az affér kiindulópontja az volt, hogy Szabó felkérést kapott a *Kossuth Emlékkönyv*be egy Kossuthnak a jobbágykérdésre vonatkozó nézeteit elemző tanulmány elkészítésére.³⁹ A kézirat hosszas huzavonát eredményezett, az ügyben újra megnyilvánul Spira György, de rajta kívül hozzászólt Ember Győző, I. Tóth Zoltán, valamint Andics Erzsébet is. Utóbbiak arra próbálták rábírni Szabót, hogy részesítse erőteljesebb bírálatban Kossuthot, aki a szabad föld megteremtésére irányuló programot fogalmazott meg.⁴⁰ Spira Györgyék szerint ehelyett a radikális baloldal „földosztó” programja lett volna aktuális (hiszen a parasztságban tombolt a „földéhség”).⁴¹ Szabó hajlandó volt cikkének átalakítására, érdemi „megnyomorítására”, s akár az utolsó rész teljes elhagyására. Tanulmánya mégsem jelenhetett meg a *Kossuth Emlékkönyv*ben, csak a *Századok*ban (1952), illetve az utolsó fejezet 1959-ben, a KLTE Történelmi Intézetének Évkönyvében.⁴²

Hozzá lehet tenni mindehhez, hogy Szabó István 1956-ban az egyetemi forradalmi bizottság társelnöke volt,⁴³ s tanítványai – legfőképpen Für Lajos⁴⁴ – jelentős, alkalmanként vezető szerepet

³⁶ A Debreceni Egyetem 1952-ben vette fel Kossuth Lajos nevét.

³⁷ Lásd *A harmadik út felé*. I. m. 323.

³⁸ ERŐS Vilmos: Szabó István és 1848/49. I. m.

³⁹ Uo., valamint ERŐS Vilmos: *Populus, plebs, rusticus. (Szabó István „harmadik utas” társadalomtörténete.)* Ráció Kiadó, Budapest, 2020.

⁴⁰ Lásd *A harmadik út felé*. I. m. 288–299. A végül megjelent kötetek lásd I. TÓTH Zoltán (szerk.): *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

⁴¹ A fogalom az 1950-es évek agrártörténeti irodalmának állandó metaforája volt.

⁴² SZABÓ István: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. *Századok*, 1952/3–4. 509–532.; SZABÓ István: Kossuth állásfoglalása a parasztkérdésben 1848/49-ben. I. m.

⁴³ Lásd mindezekhez: FILEP Tibor: *Forradalom a debreceni egyetemeken 1956*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2006.

⁴⁴ Lásd FÜR Lajos: *„Fölrepülni rajban”. Utak a Fórumba. Az én történelmem*, 2. Püski Kiadó, Budapest, 2007. A kötetben Für Lajos, aki vezető szerepet játszott

játszottak a forradalom debreceni eseményeinek irányításában.⁴⁵ Őt magát ugyanakkor a forradalom leverését követően nem bántották, sőt 1957-ben meghívták az ELTE középkori magyar történeti tanszékének vezetésére, amit végül nem vállalt el.⁴⁶ Für Lajost azonban egyetemi állásából elbocsátották, s rövid emigrációjából történő hazatérése után is sokáig, alapvetően az 1980-as évekig marginális munkakörökben dolgozott, először fizikai munkásként, majd könyvtárosként és általános iskolai tanárként, később pedig a Mezőgazdasági Múzeum munkatársa lett.

A Szabó István ellen intézett támadások az 1960-as években már nem voltak ennyire élesek, veszélyesek, köszönhetően annak is, hogy a rákosista–sztálinista rendszert a puhább, kádári diktatúra váltotta fel, de erőteljes politikai-ideológiai töltetű kritikák, támadások Szabó ellen ekkor is előfordultak.

Szabó 1960-ban francia nyelvű demográfiai tanulmányt publikált,⁴⁷ amelynek kapcsán a Történettudományi Intézetben külön ülést tartottak az írás „narodnyik” szemlélete miatt.⁴⁸ Az 1965-ben megjelent *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában* című kötetek⁴⁹ is meglehetősen vontatottan, csikorgva készültek el, mert a Történettudományi Intézetből többen (Vörös Antal, Pölöskei Ferenc, Puskás Julianna, Somlyai Magda, Varga János) visszamondták a közreműködést.⁵⁰ A kötetek tanul-

1956 debreceni eseményeiben, felidézi, hogy még mielőtt aktív szerepet vállalt volna, hosszasan beszélgetett erről Szabó Istvánnal.

⁴⁵ Für Lajosról lásd GEBEI Sándor (szerk.): *Hagyomány és történelem. Ünnepi kötet Für Lajos 70. születésnapjára*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2000.

⁴⁶ Lásd *A harmadik út felé*. I. m. 351–352.

⁴⁷ SZABÓ István: *La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages dans les années 1449–1526*. [A népesség megoszlása a falvak és a mezővárosok között Magyarországon az 1449–1526-os években.] MTA, Budapest, 1960.

⁴⁸ Lásd BALOGH István: Alkotás és tudományszervezés a politika szorításában. I. m. 47–48.

⁴⁹ Lásd SZABÓ István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában (1849–1914)*. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

⁵⁰ Lásd BALOGH István: Alkotás és tudományszervezés a politika szorításában. I. m. 46–48.; illetve ERŐS Vilmos: Populus, plebs, rusticus. Parasztság és kapitalizmus. (Szabó István életművének utolsó évtizede.) *Valóság*, 2020/4. 62–93.; Pölöskei Ferenc hozzászólása Szabó István előadásához. *Századok*, 1961/6. 859–861.

mányai/szerzői közül pedig Gyimesi Sándor meglehetősen heves vitába keveredett a lektorral, Szuhay Miklóssal. Utóbbi a szövetkezeti mozgalmak tárgyalása során hiányolta az osztályharc elemzését (ami az egész vállalkozásból kimaradt⁵¹), Gyimesit pedig lényegében antimarxistának aposztrofálta.⁵²

Ezenfelül meg lehet említeni számos más kritikát is ebből az időszakból: így Gombár Józsefét és Szendrey Istvánét még az 1948-as debreceni kötet kapcsán,⁵³ Sági Vilmosét, aki a 16–18. századi viszonyok elemzése során narodnyik „osztályhamisítás”-t vetett Szabó szemére;⁵⁴ Horváth Miklósét, aki 1966-os, a *Hadtörténeti Közleményekben* megjelent, kétrészes tanulmányában az ellenforradalmi rendszer hadtörténetírójaként (!) aposztrofálta Szabót,⁵⁵ végül Kristó Gyuláét és főként Sinkovics Istvánét. Utóbbi lektori véleményében Ferdinand Tönnies „Gemeinschaft-Gesellschaft” elméletének alkalmazását találja kevésbé helyénvalónak *A középkori magyar faluban*.⁵⁶

⁵¹ Lásd *A harmadik út felé*. I. m. 414–416.

⁵² ERŐS Vilmos: A „harmadik út” öröksége az 1945 utáni magyar agrár-történetírásban. In: SZÍVÓS Erika–VERES Dániel (szerk.): *Örökség, történelem, társadalom. Egy képzelt múlt felé?* Hajnal István Kör, Budapest, 2020. 206–224., 213.

⁵³ SZENDREY István: Debrecen társadalma az 1828–29. évi összeírások tükrében. *Acta Universitatis Debreceniensis*, KLTE, Debrecen, 1961. 171–186.; GOMBÁR József: *Debrecen agrárviszonyai és agrártársadalma a XIX. század első felében*. Déry Múzeum Baráti Köre, Debrecen, 1962.

⁵⁴ Lásd Szabó István lektori véleménye Sági Vilmos: *A mezőgazdasági munkásság jogviszonyai Magyarországon a XVI. századtól 1848-ig* című munkájáról és levélváltása az Akadémiai Kiadóval. Sági Vilmos válasza Szabó István lektori véleményére. MTA KIK Kt., Ms5440/25–29. 1964–1967.

⁵⁵ Szabó István levele a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőségének. Budapest, 1966. február 8. MTA KIK Kt., Ms 5438/108.; Az inkriminált cikk HORVÁTH Miklós: A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai. (Tervtanulmány). I–II. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1965/4. 631–663. és 1966/1. 64–90. Lásd még Függelék.

⁵⁶ Lásd FERDINAND TÖNNIES: *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. Tönnies elmélete szerint a középkort inkább a „közösség”-i társadalomszervezési modell jellemezte (Gemeinschaft), amelyben az egyes társadalmi rétegek lényegileg egymásra utaltak (de semmiképpen nem a köztük lévő szembenállás a domináns, nem beszélve az osztályharcról). Az újkori társadalomszerveződésre ezzel szemben sokkal inkább az osztályokra szabdaltság jellemző (Gesellschaft), ahol az eltérő „racionális” érdekek szembeállítják a társadalom különböző csoportjait. Tönnies egyértelműen a középkort tartja ideálisnak, s Szabó (amint erről esik még szó a későbbiekben) – Hajnal Istvánhoz

Érdemes rámutatni arra, hogy a Szabóval többnyire szimpatizálók, munkáit pozitívan értékelők gyakran a marginális pozícióban lévők – Dienes István, Eperjessy Kálmán, Méri István, Wellmann Imre, Benda Kálmán, Kosáry Domokos⁵⁷ –, vagy a régi, úgynevezett „polgári” történetírás képviselői (Fügedi Erik, Maksay Ferenc, Ila Bálint, Berlász Jenő, Jakó Zsigmond, László Gyula, Varga Endre⁵⁸) közül kerülnek ki. Illetve Szabó maga is szívesen együttműködött a politikai szerepet vállaló, s ott inkább ellenzéki pozícióba kerülő történészekkel, így Tóth Endrével (1948-as kötet),⁵⁹ Für Lajossal (1960–1965-ös kötetek),⁶⁰ a már említett Módy Györggyel és Borosy Andrással (szintén az 1948-

hasonlóan – sok tekintetben követi ebben a német szociológust. Szabó szóban forgó művéhez lásd még KRISTÓ Gyula: Ismertetés Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon X–XV. század című művéről. *Békési Élet*, 3. 1968. 130–131.; KRISTÓ Gyula: Ismertetés Szabó István: A középkori magyar falu című könyvéről. *Békési Élet*, 5. 1970. 539–540. Kristó későbbi kritikája lásd KRISTÓ Gyula: A honfoglaló magyarok életmódjáról. *Századok*, 1955/1. 3–62.; Sinkovics István: Jelentés Szabó István: „A középkori magyar falu” c. kéziratáról. MTA KIK Kt., Ms 5440/55. 1968. aug. 2. – Nem éppen támadás Szabó István ellen, de jól tükrözi nézeteinek ideológiai vonzatát is egy 1955-ből származó lektori véleménye Szántó Imre (végül el nem fogadott) kandidátusi disszertációjáról. Szabó itt hevesen kritizálja a szerző ortodox sztálinista tételeit az Eszterházy-birtokokon történő fokozott kizsákmányolásról, a nagybirtokosok ellenforradalmi szerepéről stb., s rámutat arra, hogy a szerző adatai önmagukban cáfolják meg ezen előre kigondolt téziseket. Legfőképpen a mezőgazdaság „porosz utas” fejlődésének interpretációját, Szabó szerint például a parasztok telkükről való erőszakos elűzésére alig van adat, s a telkes jobbágyság száma ebben az időben a szóban forgó birtokon nem csökkent, hanem egyenesen jelentős mértékben nőtt. Lásd minderről részletesen forrásközlésemet: ERŐS Vilmos: A „porosz utas” fejlődés „lassú” változata. Szabó István opponensi véleménye 1955-ből Szántó Imre könyvéről. *Aetas*, 2019/4. 106–134.

⁵⁷ Lásd mindehhez például ÓZE Sándor: *Történészek az állambiztonság célkeresztjében – Benda Kálmán megfigyelése*. Az Európai Néppárt Európai Parlamenti Képviselőcsoportja, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2014. Őze munkáit persze óvatosan kell kezelni, de sok releváns forrást közöl.

⁵⁸ Lásd *A harmadik út felé*. I. m. 323–324., 341–347.

⁵⁹ Lásd *A szabadságharc fővárosa, Debrecen*. I. m.

⁶⁰ Lásd FÜR Lajos: A majorsági zsellérkérdés rendezése. In: SZABÓ István (szerk.): *Agrártörténeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960. 415–543.; FÜR Lajos: Jobbágyföld – parasztföld. In: SZABÓ István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. I. m. I. 33–153.

as kötet),⁶¹ vagy Balogh Istvánnal, aki 1945–1948-as szereplése után soha nem kapott katedrát a Debreceni Egyetemen, s a Nyíregyházi Levéltárban dolgozott nyugdíjazásáig, egyfajta „száműzetésben”.⁶²

A „második jobbágyság” kérdése és az „elkanyarodás”

Joggal vetődik fel a kérdés: végül is milyen ideológiai megfontolások álltak a Szabó elleni támadások hátterében?

A támadók/kritikusok „érveléseit” latolgatva, az egyik leginkább gyakori vád Szabó népi avagy „narodnyik” szemlélete, amely jelentős részben az 1945 előtt virágkorát élő, Mályusz Elemér vezette „népiségtörténeti” kutatásokra utalt,⁶³ amelyeknek Szabó tevékeny és többnyire elkötelezett képviselője volt. Megjegyezhető azonban, hogy a népiségtörténeti kutatások 1945 után megszűntek (Mályusznak és Szabónak ezt megelőzőleg is sok kritikusa volt), s Szabó 1945 után megtámadott munkái nem tartoznak kifejezetten a népiségtörténet tematikájába.⁶⁴

Felvetődhet a „polgári történetíró” vádja is Szabó ellen (fel is vetődött), mint aki nem ismeri el az osztályharc mindenhatóságát a történelemben, így a földesúr és jobbágyság, „úr és paraszt” viszonyát patriarchálisnak ábrázolja, illetve nem eléggé kritikus

⁶¹ Lásd ERŐS Vilmos: Szabó István és 1848/49. I. m.; ERŐS Vilmos: Szabó István körül. *Aetas*, 2000/3. 110–126.; illetve BOROSY András: Emlékezés Szabó Istvánra. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Történeti tanulmányok*. X. Debrecen, 2003. 161–163.

⁶² Önéletrajzát lásd BALOGH István: „Nekem szerencsém volt.” Szerk.: HENZSEL Ágota. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2012.

⁶³ Mályusztól lásd legújabban például Vilmos ERŐS: Ein Wegbereiter der modernen Gesellschaftsgeschichte in Ungarn. Elemér Mályusz (1898–1989) *Ungarn Jahrbuch*. Band 32. (2014–2015). München/Regensburg. 2016. 229–242.

⁶⁴ Ebben a vonatkozásban említeni lehet például SZABÓ István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század.)* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966; SZABÓ István: *A középkori magyar falu*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. Ezek inkább azonban településtörténetiek, semmiképpen nem tekinthetők a népiségtörténet expressis verbis munkáinak.

a nemesség – alkalmanként az arisztokrácia – és a nagybirtok történeti szerepét illetően.⁶⁵

A támadásokat leginkább átfogó, annak legtöbb elemére kiterjedő momentum azonban szerintem az úgynevezett „második jobbagyság”, illetve az „elkanyarodás” és vele összefüggésben a „porosz út” tézise, amely főként 1948 után vált az újonnan kizárólagos hatalmi pozícióba került marxista–kommunista történetírás mesternarratívájává.⁶⁶

A narratíva több elemében támaszkodik a Domanovszky Sándor vezette művelődés-, illetve mezőgazdaság-történeti iskola eredményeire, amely először alkalmazta a magyar fejlődésre a *Grundherrschaft* és *Gutsherrschaft* fogalmait és modelljét.⁶⁷ E modell szerint (szemben a szellemtörténettel, amely a magyar fejlődésnek inkább a nyugat-európai modellbe tartozását hangsúlyozta) a 16–17. században a földesúri magánkezelésű nagybirtok (Gutswirtschaft, termeltető nagybirtok) került újból előtérbe, ezzel egyfajta refeudalizálódás, de mindenképpen a nyugat-európaiaktól eltérő gazdasági és társadalmi típus nyert teret.⁶⁸

A marxista történetírás ezt az interpretációt a végletekig feszítette, s nem egyszerűen a nyugat-európaiaktól eltérő modell kereteibe terelte a magyar fejlődést, hanem kifejezetten és alapvetően

⁶⁵ Lásd Sándor Pál és Romsics Ignác megjegyzései minderről a korábbiakban.

⁶⁶ KÖBLI József: „Porusz utas” volt-e gazdaságfejlődésünk? *Medvetánc*, 1985/2–3. 17–38.; GYÁNI Gábor: Érvek az elkanyarodás elmélete ellen. In: Uő: *Történešzdiskurzusok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2002. 241–248.; NIEDERHAUSER Emil: A „második jobbagyság” – mítosz vagy valóság? In: BÚZA János–ESTÖK János–VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére*. Budapesti Corvinus Egyetem–Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Alapítvány–Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara, Budapest, 2006. 15–22.

⁶⁷ A Domanovszky Sándorral kapcsolatos irodalmat röviden összefoglalom: ERŐS Vilmos: Menekülés a hallgatásba... és a szellemtörténetbe. I. m.; Vő. még Steven Bela VARDY: Domanovszky and the Hungarian Civilization or Kulturgeschichte School. In: Uő: *Modern hungarian historiography*. East European Quarterly, Boulder. Columbia University Press, New York–Guildford–Surrey, 1976. 161–174.

⁶⁸ Lásd WELLMANN Imre: *Mezőgazdaság-történetünk új útjai*. In: *Domanovszky-emlékkönyv*. 1–51. Budapest, 1937. (Újból megjelent: 1999. In: CSIKI Tamás–RÉMIÁS Tibor [szerk.]: *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. 24–56. Miskolc); GLATZ Ferenc: *Konzervatív reform*. (Klebsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal.) Kossuth Kiadó, Budapest, 2016.

kelet-európai modellről beszélt, amelynek fő elemei az alábbiak voltak: a földesúri magánkezelésű nagybirtok túlsúlya, ezzel párhuzamosan a jobbágyság helyzetének rohamos súlyosbodása, a munkajáradék, a robot túlsúlyba kerülése, a jobbágyoknak a földjeikről való erőszakos elűzése (a „Bauernlegen”), a kisebb királyi haszonvételek (mészárszék, borkimérési, malomtartási jog stb.), valamint egyéb monopóliumok fokozott érvényesítése.⁶⁹

Szabó István (aki egyébként több szállal is kapcsolódott a Domanovszky-iskolához⁷⁰) e tetteket fokozatosan és sorozatosan cáfolta. A korszak marxista történetírása számára e magyarázat jelentőségét az adta, hogy mindezzel indirekt módon a magyar politikai rendszernek a szovjet érdekszférába tartozását is alátámaszthatta. (Sőt, voltak történészek, akik e modell mellett az 1990-es években is kitartottak.)⁷¹

⁶⁹ Lásd MAKSAY Ferenc: *Paraszttság és majorsági gazdálkodás a XVI. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958; MAKSAY Ferenc: *Gutswirtschaft und Bauernlegen in Ungarn im 16. Jahrhundert. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. 1958/1. 37–61. Lásd még Szabó levele Maksay Ferenchez, illetve lektori véleménye ezekről a művekről. In: *A harmadik út felé*. I. m. 347–349., 356–361. Szabó István ezekben világosan kifejti, hogy a magyar fejlődést Nyugat- és Kelet-Európa között helyezi el, s nálunk a parasztok telkeikről való elűzésére (Bauernlegen) a 16–18. századokban alig van példa. (Amint a Szántó-féle lektori véleményből kitűnik a 19. század első felében sem, felfogása szerint.)

⁷⁰ Lásd még KÖVÉR György: *Patrónus és tanítványi gárda: A Domanovszky-iskola*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2018.

⁷¹ Lásd még KRAUSZ Tamás: A magyar történetírás és a marxizmus. (Megjegyzések a „kelet-európaiság” problémájához.) *Eszmélet*, 2012/94. 182–244. Hozzátenném még mindehhez, hogy a marxista felfogás „spiritus rectora” (Szabó István talán legfőbb elvi ellenfele), Pach Zsigmond Pál az 1990-es években (tehát a politikai rendszerváltás után) ismételt hangsúlyozta nézeteinek (tehát például a „második jobbágyság” tézisének) kifejezett, sőt kizárólagos szakmai megalapozottságát. Vele szemben joggal mutat rá Gyáni Gábor vitájukban, hogy Pach itt a főszövegben jelzett ideológiai álláspont képviselője. Lásd mindezekhez PACH Zsigmond Pál: A közép-kelet-európai régió az újkor küszöbén. *BUKSZ*, 1991/3. 351–361.; illetve GYÁNI Gábor: *Érvek az elkanyarodás elmélete* ellen. I. m.

Szabó már 1947-es tanulmányában,⁷² illetve ekkoriban tartott előadásában,⁷³ valamint 1948-as kötetében azt veti fel, hogy a magyar jobbágy helyzete a középkor végén egyfajta köztes, *átmeneti* állapotot képviselt Nyugat- és Kelet-Európa között, s a középkor végi pusztásodást sem a fokozódó kizsákmányolás, hanem a mezővárosok felszívó hatása, az emelkedés lehetősége idézte elő, ami végül is a középkor végi parasztlázadások előidézője is lett.⁷⁴

Hasonló kijelentéseket fogalmazott meg a 16–18. századra vonatkozóan is a különböző tanulmányaiban.⁷⁵ Eszerint bár Werbőczy a Dózsa György-féle parasztháború után „örökös jobbágyság”-ról és röghöz kötésről beszélt, ezt a való életbe teljes mértékben nem sikerült átültetni, hiszen a jobbágy megszökhetett, illetve fokozatosan számos birtoklási és tulajdonlási lehetősége adódott, így szőlőre és irtásföldre tehetett szert, de zálogolt és bérelt földeket is birtokolhatott.⁷⁶ 1848-ra vonatkozóan pedig azt húzta alá, hogy bár az 1848-as jobbágyfelszabadításnak számos hiányossága volt (legfőképpen az, hogy – amint erről már szó volt – csak az úrbéres földeken szabadította fel a jobbágyokat, de a majorsági földekhez – azt magánjogi természetűnek minősítve – nem nyúlt), s radikalizmusában nem mérhető a franciához,⁷⁷ a kelet-európai hasonló intézkedéseket jelentős mértékben felülmúlta.⁷⁸

⁷² Lásd SZABÓ István: *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1947.

⁷³ SZABÓ István: *A parasztság a magyarság történetében*. Kiadta KÖSA László. In: RÁCZ István (szerk.): I. m. 55–70.

⁷⁴ SZABÓ István: *A középkorvégi parasztlázadások. 1437–1514*. In: Uó: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. I. m. 31–63.

⁷⁵ Lásd SZABÓ István: *Az uradalmi gazdálkodás és jobbágybirtok a XVI–XVII. században*. In: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. I. m. 159–201.

⁷⁶ Lásd SZABÓ István: *A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában*. I. m.

⁷⁷ A francia viszonyokról az 1950-es években a magyar történészek Bouthonnier művét emlegették. Lásd PAUL BOUTHONNIER: *A parasztkok a forradalomban*. In: MAURICE THOREZ et al.: *Tanulmányok a francia forradalomról 1789*. Szikra, Budapest, 1949. 49–72.

⁷⁸ Lásd ehhez még OROSZ István: *Jobbágytörvények az 1848–49. évi országgyűléseken*. In: ANGI János–ifj. BARTA János (szerk.): *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára*. Multiplex Media–DUP, Debrecen, 2000. 149–156.

A „második jobbágyság” tézisével Szabó az 1950-es években számolt le. Ez a folyamat követhető nyomon a Székely Györggyel folytatott 1954-es vitájukban, és még nyíltabban kifejeződött ez az egyetemi tankönyvhöz írott lektori véleményeiben, egyetemi előadásában, valamint levelezése. E szempontból különösen az ekkor a Magyar Országos Levéltárban dolgozó Maksay Ferencsel váltott levelei érdemelnek figyelmet.⁷⁹

Ezekben a dokumentumokban Szabó egyértelműen szögezi le: „zweite Leibeigenschaft”-ról a magyar társadalmi fejlődésben azért sem beszélhetünk, mert első sem volt.⁸⁰ A jobbág्य helyzete a középkorban is inkább emelkedő volt, a paraszti társadalom legalábbis differenciált, a mindenétől megfosztott jobbágyról (Leibeigene) alig beszélhetünk.⁸¹ A 16–18. századra vonatkozóan ugyancsak kétséges a kategória, hiszen – mint láthattuk – Szabó szerint a Gutsherrschaft és a majorsági gazdálkodás nem kizárólagos, a robot nem feltétlenül (és mindig) növekvő és súlyos, a majorsági termelés igen jelentős mértékben jobbágyüzemeken nyugodott, ahol a földesúrnak nem érdeke a jobbágynek a telkéről való elűzése (hiszen jövedelme ennek szolgáltatásain alapult), a Bauernlegen. A jobbágy előtt ekkor is számos felemelkedési lehetőség állt (hajdú, végvári katonaság, mezővárosok),⁸² és birtoklása is számottevő lehetett (szőlő, irtás, zálogolt, bérelt föld) tehát nem tekinthető „örökös jobbágy”-nak. Sőt sok vonatkozásban a jobbágyi helyzetből is kitörhetett, például manumissio, exemptio,

⁷⁹ Lásd a korábbiak, illetve ERŐS Vilmos: *Plebs és populus között*. I. m.

⁸⁰ Persze Szabó nem feltétlenül idealizálja a jobbágyság középkori helyzetét. 1963-as tanulmányában például egyértelműen hívja fel a figyelmet arra, hogy az Erdélyi László és Tagányi Károly közötti vitában utóbbinak van igaza, aki világosan bizonyította a rabszolgasághoz közeli társadalmi réteg meglétét az Árpád-kori magyar társadalomban. Lásd SZABÓ István: A prédium. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság és településtörténelem körében. *Agrártörténeti Szemle*, 1963/1–2. 1–49.; 1963/3. 301–338.

⁸¹ SZABÓ István: A parasztság társadalmi rétegei a középkor végén. In: Uő: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. I. m. 5–30.; SZABÓ István: A középkorvégi parasztlázadások. I. m.

⁸² Debrecen ebben a tekintetben különösen fontos és példamutató volt Szabó István számára, részben ezért is egyik kutatásai területe. Lásd mindezekhez ERŐS Vilmos: Szabó István debreceni identitásai. *Valóság*, 2019/12. 49–59.; SZABÓ István: A hajdúság kialakulása. *Alföld*, 1956/3. 50–57.

taksa, inscriptio útján,⁸³ s a 18. században a betelepítések is a jobbágyi kötöttségek enyhítését vonták maguk után.⁸⁴

Külön kérdés, hogy Szabó osztotta-e a „második jobbágy-ság”-gal a lehető legszorosabban összefüggő⁸⁵ „porosz út” tézisét, amely elsősorban a 18–19. századi viszonyokra érvényes, s amelynek kutatása főleg az 1960-as években került előtérbe Szabó István tevékenységében.⁸⁶

A Szabó István által szerkesztett ekkori kötetekben⁸⁷ meglehetősen gyakran felbukkan a „porosz út” tézise, ráadásul inkább pozitív, helyeslő értelemben, s egy alkalommal maga Szabó is beszélt erről, egyetértően.⁸⁸

Ugyanakkor több tanulmány ennek kifejezetten ellentmond, például Orosz Istváné a tokaj-hegyaljai mezővárosok társadalmáról,⁸⁹ Varga Gyuláé egy szabad paraszti közösségről, Kismarjáról.⁹⁰ Az egyik lektor, Szuhay Miklós – ahogy erről

⁸³ Lásd például SZABÓ István: A jobbágy megnevesítése. *Turul*, 1941/55. 11–21. Az itt említett fogalmak részletesebb és pontosabb értelmezésére lásd VARGA János: *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1969. 226., 319., 412., 429.

⁸⁴ STEFAN SZABÓ: Ungarisches Bauerntum. *Ungarn*. I. Jg. 1940, Aug.–Okt., 219–227.; ÉTIENNE SZABÓ: Du serf perpétuel au paysan libre. [Az örökös jobbágytól a szabad parasztig.] *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1940/63. 382–387. Szabó e munkái ugyan 1945 előtt születtek, ugyanakkor számos korábbi tanulmányom egyik mondanivalója és eredménye, hogy alapvető a kontinuitás Szabó István 1945 előtti és utáni munkái között. Legújabbán lásd erre ERŐS Vilmos: Populus, plebs, rusticus. (Szabó István „harmadik utas” társadalomtörténete.) I. m.

⁸⁵ Egyes történészek, így Krausz Tamás, Köbli József, Pach Zsigmond Pál – szerint a „porosz út” azonos a „második jobbágyság” tézisével.

⁸⁶ PACH Zsigmond Pál: A földesúri gazdaság „porosz utas” fejlődése Oroszországban a 19. század második felében. *Századok*, 1958/1–4. 146–173.; PACH Zsigmond Pál: A magyarországi és oroszországi porosz utas agrárfejlődés egyező és eltérő vonásairól a 19. század második felében. *Közgazdasági Szemle*, 1958/1. 79–90.

⁸⁷ Lásd ERŐS Vilmos: Populus, plebs, rusticus. Parasztság és kapitalizmus. I. m. 66–70.

⁸⁸ Lásd *uo.*, illetve SZABÓ István: *Jobbágyok–parasztok*. I. m. 354.

⁸⁹ OROSZ István: A hegyaljai mezővárosok társadalma a XVII. században. (Különös tekintettel a szőlőbirtok hatásaira.) In: SZABÓ István (szerk.): *Agrártörténeti tanulmányok*. I. m. 3–70.

⁹⁰ VARGA Gyula: Kismarja. (Egy szabad paraszt közösség a feudalizmus bomlásának korszakában.) In: SZABÓ István (szerk.): *Agrártörténeti tanulmányok*. I. m. 71–138.

korábban már szó esett – egyenesen antimarxistának titulálta Gyimesi Sándornak a szövetkezeti mozgalmakról szóló tanulmányát, azzal érvelve, hogy a Károlyi Sándor-féle szövetkezeti mozgalmak, amelyeket Gyimesi inkább pozitívan értékelt, a paraszti osztályharc leszerelésére szolgáltak.⁹¹ Külön kérdés Szabad György ügye, aki 1956-ban a „porosz út” tézisét lényegében cáfoló kandidátusi disszertációt készített (Szabó opponense és lektora is volt a kötetnek, illetve a disszertációnak⁹²), és aki az *Agrártörténeti tanulmányok* lektora és az 1965-ös kötet tevékeny közreműködője volt. Szabó Pach Zsigmond Páltól eltérően nyilvánvaló szellemi rokonságban volt Szabaddal, a „porosz út” igazolását sohasem kérte számon,⁹³ s különösen szembetűnő eszmei egyetértésük az 1848-as jobbágyszabadítás, illetve Kossuth erre vonatkozó politikájának megítélésében.⁹⁴

Igen fontos, sőt akár perdöntő momentumnak tartom mind-ebben Szabónak a tanyákra vonatkozó koncepcióját, amelyről már 1929-ben jelentős tanulmányt közölt, s az 1960-as években többször visszatért a témához (külön, általam először publikált előadásban is).⁹⁵ A tanyákban a szabad paraszti fejlődés egyik lehetőségét látta, amely így a „porosz út”-tal szembeállított „amerikai utas” fejlődés letéteményese. Ez összefüggésben áll Szabó régi tételével, miszerint az ország fejlődésében – Szekfű Gyula nézeteivel homlokegyenest ellenkezőleg – mindig is az ország keleti fele, az Alföld volt a zászlóvivője a nemzeti függetlenségi, valamint a társadalmi haladást képviselő programjainak, azt bizonyítja: az „amerikai út”/a tanyák nem egyszerűen színezik a

⁹¹ Lásd ERŐS Vilmos: *Populus, plebs, rusticus*. I. m., illetve a korábbiak.

⁹² OROSZ István: Szabó István és Szabad György történetírói kapcsolatáról. In: DÉNES Iván Zoltán (szerk.): *Kitörés a kánonból. Szabad György történetírói munkássága*. Ráció Kiadó, Budapest, 2018. 34–40.

⁹³ Bár néhány kérdésben eltérő volt a véleményük.

⁹⁴ SZABAD György: Szabó István a felszabaduló jobbágyság földtulajdonlási igényéről. I. m.

⁹⁵ SZABÓ István: A debreceni tanyarendszer kialakulása. *Föld és Ember*, 9. 1929/5. 214–244.; SZABÓ István: Kísérletek az alföldi tanyarendszer megszüntetésére az 1780-as és 1850-es években. In: Uó (szerk.): *Agrártörténeti tanulmányok*. I. m. 139–207.

„porosz utas” fejlődést, hanem annak legalábbis egyénértékű, de mindenképpen releváns alternatíváját nyújtják.⁹⁶

Porosz út kontra „harmadik út”

Hogyan összegezhetők a fentiek, s tulajdonképpen mi volt Szabó István álláspontjának politikai-ideológiai vonzata?

Jelen sorok szerzője számára egyértelmű, hogy Szabó István nézeteinek háttérében egy, a népi irányzathoz, ideológiához köthető „harmadik utas” felfogás húzódik meg.⁹⁷ Szabó és a népiek rokonságát több tanulmány is felveti (főként Für Lajosé és Balogh Istváné⁹⁸), de számos dokumentummal is rendelkezünk a Móricz Zsigmonddal, Veres Péterrel, Erdei Ferencsel fennálló kapcsolatáról, s egy 1940-es évekbeli tanulmányában maga Szabó is utal hatásukra.⁹⁹

Nincs itt tér a „harmadik út” gondolatának behatóbb elemzésére (sőt felvázolására sem¹⁰⁰), annyi szögezendő le csupán, hogy jelent részint egyfajta földrajzi-geográfiai megközelítést, amely szerint a magyar fejlődés Nyugat- és Kelet-Európa között (más nemzetekkel – csehekkel, lengyelekkel együtt) egy önálló régiót képez.¹⁰¹ De jelent egyfajta politikai, társadalompolitikai és kulturális alternatívát is a nyugati és keleti fejlődéssel szemben, legfőképpen egy átmeneti formát a kapitalizmus és szocializmus,

⁹⁶ Lásd mindezekhez ERŐS Vilmos: Szabó István debreceni identitásai. I. m.

⁹⁷ A hatalmas Németh László-irodalomból csak jelzésekppen: MONOSTORI Imre: *Németh László Tanú-korszakának korabeli fogadtatása*. Magvető Kiadó, Budapest, 1989; GREZSA Ferenc: *Németh László háborús korszaka (1938–1944)*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985; GÖRÖMBEI András (szerk.): *Németh László irodalomszemlélete*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1994.

⁹⁸ FÜR Lajos: Bevezető. Szabó István-pályakép. I. m.; BALOGH István: Adalékok egy korszak történetírásához. I. m.

⁹⁹ *A harmadik út felé*. I. m. 235–249.

¹⁰⁰ LACKÓ Miklós: Népiek tegnap és ma. In: Uő: *Sziget és külvilág. (Válogatott tanulmányok.)* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 165–190.; SALAMON Konrád: *A harmadik út küzdelme. (Népi mozgalom 1944–1987.)* Korona Kiadó, Budapest, 2002; PAPP István: *A magyar népi mozgalom története. 1920–1990*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.

¹⁰¹ ERŐS Vilmos: A „harmadik út” öröksége az 1945 utáni magyar agrár-történetírásban. I. m.

egyéni és közösségi elv, liberalizmus és totalitarizmus (állami omnipotencia), polgári demokrácia és sztálinizmus (1943-ban német és orosz alternatíva¹⁰²), egyéni gazdálkodás és szövetkezeti forma, illetve állami gazdaság, extrém esetben (lásd Németh László és Hajnal István) fizikai és szellemi munka között.¹⁰³

Igen fontos megjegyezni viszont, hogy 1945 után az egyik legjelentősebb teoretikusa a „harmadik út” ideológiájának (Szabó Dezső s főként Németh László nyomán, bár nyilván jelentős, itt most nem tisztázandó különbségekkel¹⁰⁴) Bibó István volt, s leginkább hozzá kapcsolható az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc tulajdonképpen eszmei háttere, elméleti bázisa.¹⁰⁵

Szabónak és esetleges eszmetársainak (alkalmanként tanítványainak) a fentiekben kifejtett nézetei, azaz a magyar fejlődésnek a kelet-európairól való leválasztása így mindenképpen a sztálinizmus, a totalitárius diktatúra elleni tiltakozás (is) volt.¹⁰⁶ (Nem véletlen, hogy ez ellen elkeseredett harcokat folytattak még az 1960-as években is, például a Molnár Erik-vitában.¹⁰⁷)

¹⁰² A „harmadik út” gondolatának egyik leghevesebb megvitatása és így kifejtése (közismerten) 1943-ban, a szárszói találkozón történt. Lásd erről SIPOS Levente–TÓTH Pál Péter (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.

¹⁰³ KOVÁCS Gábor: Harmadik utas magyar gondolkodók. *Liget*, 2002/8. 64–75.

¹⁰⁴ Szabó Dezsőhöz lásd KOVÁCS Dávid: *Nemzetfelfogás és történetsszemlélet a 20. századi Magyarországon*. Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2017. Németh Lászlóhoz pedig lásd a 98. jegyzetben említett irodalmat.

¹⁰⁵ Lásd KOVÁCS Gábor: Harmadik utas magyar gondolkodók. I. m.; illetve BORBÁNDI Gyula: Bibó István. In: KOZÁK Gyula (szerk.): *Szemle. (Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóirataiból)*. Budapest, 1992. 176–188.

¹⁰⁶ GYÁNI Gábor: Történészviták hazánk Európán belüli hovatartozásáról. In: Uő: *Történészdiskurzusok*. I. m. 231–240.

¹⁰⁷ LACKÓ Miklós: Molnár Erik és a 60-as évek történész-vitája. *Századok*, 2008/6. 1483–1536. Szabó István és Molnár Erik viszonyához lásd egyébként *A harmadik út felé*. I. m. 351–352.; illetve MTA KIK Kt., Ms 5438/12. MTA KIK Kt., Ms 5438/24. Itt jelen sorok szerzője Molnár Erik és Szabó István 1957. október–novemberi levélváltását közli. A levelekben arról van főként szó, hogy Szabó István lemondana a *Századok* szerkesztőbizottsági tagságáról, ami Molnár Erik olvasatában azt tükrözné, hogy nem ért egyet a *Századok* „új irányá”-val. Szabó neve azután 1959-ben le is kerül a folyóirat fejlécéről. Szabó István lányának, dr. Jakucs Pálnénak (szintén a jelen sorok szerzőjének tett) szóbeli közlése szerint egyébként a debreceni történész (finoman szólva) nem igazán becsülte

E szempontozhoz kötődik Szabó István (és az úgynevezett régi polgári történészek,¹⁰⁸ valamint az ifjak, így Szűcs Jenő, Varga János, Szabad György¹⁰⁹) itt kifejtett nézeteinek akár jelenbeli relevanciája is: mert bár a „harmadik út” gondolata nem tekinthető minden további nélkül alternatívának a jelenbeli politikai (és egyéb) problémák megoldásához, az 1950-es – és bizonyos tekintetben 1960-as, sőt még az 1970-es – évekbeli pozitív szerepe az volt, hogy egyfajta „ellentörténet” megfogalmazásával jelentős mértékben megakadályozta a magyar történettudomány „gleichschaltolását”,¹¹⁰ s például a társadalomtörténeti (de professzionális) szempontok felszínén tartásával is sokkal inkább utat talált a modern nyugat-európai történetírói, történettudományos iskolákhoz (így az Annales iskolához¹¹¹), mint az uralkodó pozícióban lévő hivatalos történetírás. Ez pedig jelentősen elősegítette, hogy az 1990-es rendszerváltást követően a magyar történettudomány is könnyebben kapcsolódni tudott a nyugat-európai trendekhez.¹¹² Nem véletlen, hogy a mindezt több vonatkozásban reprezentáló tömörülés, a Hajnal István Kör¹¹³ a két világháború közötti időszak ilyen jellegű tradícióihoz nyúlt vissza, már a névadó megválasztásában is, aki egyébként az itt

Molnár Erik „társadalomtörténeti” összefoglalásait, igaz, az 1960-as években készült demográfiai munkájában többször idézi, s nem is igazán távoli végső következtetésük sem a középkor végi magyarországi népességi viszonyokat illetően. Utóbbihoz lásd részletesebben, könyvészeti hivatkozásokkal ERŐS Vilmos: *Populus, plebs, rusticus*. (Szabó István „harmadik utas” társadalomtörténete). I. m.

¹⁰⁸ *A harmadik út felé*. I. m. 258–259., 323–324.

¹⁰⁹ Róluk lásd SZABAD György: Varga János. *Magyar Tudomány*, 2008/12. 1538.

¹¹⁰ ROMSICS Ignác: Szovjetizált múltkutatás. I. m.

¹¹¹ PAMLÉNYI Ervin: Szabó István halálára. *Magyar Nemzet*, 1969. március 2. 12.

¹¹² Balázs TRENCSENYI–Péter APOR: Fine-Tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s. In: Sorin ANTOHI–Balázs TRENCSENYI–Péter APOR: *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Central European University Press, Budapest–New York, 2007. 1–99.

¹¹³ Lásd ehhez KÖVÉR György: Milyenek vagyunk? – A „Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület” tíz év múltán. *Századvég*, 1997/4. 43–54.

tárgyalt Szabó István egyik legjelentősebb szellemi szövetségese volt 1945 után is.¹¹⁴

Függelék

Az alábbiakban egy levelet közlök, amelyet Szabó István 1966-ban írt a *Hadttörténelmi Közlemények* szerkesztőségének. A levélben Szabó sérelmezi, hogy hadttörténésznek minősítik, aki ráadásul az ellenforradalmi rendszer (tehát a Horthy-korszak) szellemében művelt historiográfiát, hiszen a magyar nép egyfajta felsőbbrendűségét sugallta a honfoglalást követően az itt talált szláv népekkel szemben. A levélben vannak humoros megnyilvánulások is (bár Szabó István – érezhetően – nem volt éppen humoros kedvében), amennyiben a szerző nehezményezi, hogy Horváth Miklós, Szabó, s általában a népiségtörténet „néptalaj” fogalmát „néptulajdon”-nak fordította, s láthatóan „halvány fogalma” sem volt a népiségtörténetről (hiszen mindezt hadttörténetként aposztrofálta.)

¹¹⁴ Hajnal István és Szabó István kapcsolatához lásd *A harmadik út felé*. I. m. 249–253. (Szabó István levelei Hajnal Istvánhoz 1946–1947-ből, illetve az azokhoz írt jegyzetek.) Valamint ERŐS Vilmos: Szabó István és 1848/49. I. m.; ERŐS Vilmos: *Populus, plebs, rusticus*. I. m. passim. Hajnal és Szabó nézeteinek párhuzamossága még az 1960-as évekre vonatkozóan is kimutatható, amikor Szabó István falutörténeti monográfiájában az egyéni autonómia és a tönniesi értelemben vett „közösség” szintézisére építve fogalmaz meg koncepciót (szembeszökően utal is a német szociológusra, aki Hajnal számára is alapvető), az úgynevezett „szokás-szerűség”-et is gyakorta emlegetve. Ez szépen beilleszthető mindkettőjük korábbi értelmezésébe a magyar fejlődésnek a Nyugat és Kelet közötti átmenetiségéről jelen sorok szerzőjének értelmezése szerint a „harmadik út” jegyében. Hajnal István nézeteinek „harmadik utas” jellege mellett érvel Kovács Gábor is a korábbi jegyzetekben említett műveiben. Hajnalhoz lásd még LAKATOS László: *Középkorimádat vagy népiesség*. Hajnal István történetiszemléletéről. *Valóság*, 1992/11. 30–46.; LAKATOS László: *Az élet és a formák*. *Hajnal István történelemszociológiája*. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1996; GLATZ Ferenc: *Konzervatív reform*. I. m. 706–837. Szabó hatvanas évekbeli monográfiája lásd SZABÓ István: *A középkori magyar falu*. I. m. (A Tönniesre való szövegszerű és meglehetősen bőséges hivatkozás: 78.)

A levél ugyanakkor arra is „evidencia”, hogy a Szabó István elleni, sok esetben mérhetetlenül leegyszerűsítő és „ráolvasás”-jellegű támadások az 1960-as években is folytatódtak, igaz, messze nem azzal a hevülettel, mint az 1940-es évek végén.

Szabó István a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőségének, Bp. 1966. február 8.¹¹⁵

Dr. Horváth Miklós a *Hadtörténelmi Közlemények* 1965. évfolyamában a 641. lapon¹¹⁶ az ellenforradalmi hadtörténetírás szemére veti, hogy politikai tendenciából azt akarták bizonyítani, hogy „ahol szláv helynevek vannak – s ez a határőrvidékekre hangsúlyozottan is vonatkozik –, annak nincs jelentősége /minek? a szláv helyneveknek? de akkor: azoknak. Sz. I.¹¹⁷/, mert ezeket később mindenhol megtörténő /így: Sz. I.¹¹⁸/ magyar települések felszívták.” /a szláv helyneveket? Sz. I.¹¹⁹/ A zavarosan fogalmazott mondat alátámasztásául idézi „A magyarság életrajza” című munkám német nyelvű kiadásának¹²⁰ néhány magyarra visszafordított sorát a következőképpen: „a szláv, avar és egyéb szétszórott néptörzsek, melyek a honfoglaláskor az országban éltek, úgy éltek a magyar néptulajdonban,¹²¹ mint szigetek, amelyeket tenger vesz körül.”

Kívánom a következő megjegyzéseket a szerkesztőséggel közölni:

1./ Munkám német nyelvű kiadásában a megfelelő helyen „Volksboden” szerepel, de ez a szerző cikkében meghökkentő torzítással „néptalaj” helyett „néptulajdon” szóval jelenik meg.¹²²

¹¹⁵ MTA KIK Kt., Ms 5438/108.

¹¹⁶ HORVÁTH Miklós: A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai. I. m.

¹¹⁷ Szabó István közbeszúrt megjegyzése.

¹¹⁸ Ua.

¹¹⁹ Ua. Szabó István közbevetett megjegyzéseiben érezhető az indulat, mint ahogy persze az egész levélből is.

¹²⁰ Lásd Stefan SZABÓ: *Ungarisches Volk*. Verlagsanstalt Danubia, Budapest–Leipzig, 1944.

¹²¹ Ez valóban címeres félrefordítás.

¹²² Az ironikus felhang mellett azonban megjegyezném, hogy itteni sorainak tanúsága szerint Szabó István tisztában lehetett azzal, hogy az általa néhány

Mondatom így hamis értelmet kapott, ha nem lett egyáltalában értelmetlen.

2./ Munkámban az idézett sorok előtt leírtam annak a területnek a határait, amelyen a honfoglaló magyarok megtelepedtek s nem hagytam fenn kétséget afelől, hogy nem általában az országban talált összes nem magyar népelemeknek, hanem csak azoknak a szláv, avar és más népszórványoknak a magyarok által történt felszívásáról van szó, melyek a magyarok saját településterületén éltek, sőt a felszívódás a megjelölt települési határok között, éppen a „határörvidék”-en – hangsúlyoztam – nem volt minden helyen teljes.¹²³ A szerző önkényes és hiányos idézése munkám szóban forgó megállapításának megtévesztő értelmet adott.

3./ A szerző munkám idézett sorait az „ellenforradalmi hadtörténetírás” jellemzésére tartotta szükségesnek idézni, viszont nem hallgathatom el azt a szerény megjegyzésemet, hogy a szóban forgó munkámnak, mint általában munkásságomnak, mi köze sincs a hadtörténetíráshoz,¹²⁴ e tekintetben valamennyire is tájékozott olvasó nem téveszthető meg. (Kérdéses marad még mindig, hogy a szerző „ellenforradalmi” jelzője nem ellenforradalom korinak értendő-e?).

A szóvá tett torzítások és torzulások tudományos vitára nem adnak módot, legfeljebb rektifikációt¹²⁵ kívánhatnak. Magam azonban a rektifikációt annyi idő után – munkám magyar nyelvű kiadása negyedszázaddal, német nyelvű kiadása pedig két

alkalommal használt „néptalaj”-fogalom a német „Volksboden” tükörfordítása. Ez némi óvatosságra inthette volna a fogalom használatát illetően. Lásd minderre még ERŐS Vilmos: Bevezetés Szabó István népiségtörténeti tanulmányaihoz. In: SZABÓ István: *Népiségtörténeti tanulmányok*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2005. 7–44.

¹²³ Stefan SZABÓ: *Ungarisches Volk*. I. m. 5–23.

¹²⁴ Mivelhogy ez alapvetően politikai eseménytörténet-centrikus, s Szabónak mind parasztság-, mind népiségtörténeti munkái elsősorban társadalomtörténeti megközelítésűek. Hadtörténeti aspektusa csak néhány, korábban készült Debrecen történetével kapcsolatos cikkének van. Lásd *A harmadik út felé*. I. m. 31–66.

¹²⁵ Helyesbítés, kiegészítés (latin).

évtizeddel ezelőtt jelent meg¹²⁶ – nem tartom szükségesnek. Ez az állásfoglalásom azonban mit sem tud változtatni a tudományos felelősségen, melyet – a nyilvánosság ellenőrzése alatt álló szövegekről lévén szó – bárkinek módjában van megállapítani.

Fogadja a Szerkesztőség kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1966. február 8.

Szabó István

nyug. egyetemi tanár

a történeti tudományok doktora¹²⁷

¹²⁶ Lásd SZABÓ István: *A magyarság életrajza*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1941. (Reprint kiadás: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.)

¹²⁷ A dolog egyfajta pikantériájaként hozzáfűzhető, hogy a Debreceni Egyetem Bölcsészkarán működő titkos besúgó arról jelentett az 1970-es években, hogy a Történelmi Intézet oktatói kapcsolatban vannak a volt Szabó István-iskola „ellenforradalmár” tagjaival, például Für Lajossal. Tehát Szabó István ellenforradalminak minősítése még itt is kísért, igaz, immár 1956-ra és tanítványaira vonatkozóan. A szövegyszerű jelentés így hangzott: „Irinyi Károly, Orosz István, Rácz István, Balla Lajos Történelmi Intézeti oktatók kapcsolatot tartanak a volt »Szabó Iskola« ellenforradalmár tagjaival, köztük Für Lajos disszidens visszatérő személyével, és elsődleges adatok alapján a marxista oktatók lejáratására törekednek környezetükben.” Lásd FILEP Tibor: *A politikai rendőrség Hajdú-Biharban 1957–1989. III/III*. Magánkiadás, Debrecen, 2011. 232. Nevezett tanítványok közül még jelentés például Balla Lajosról: uo. 313.